

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ

На правах рукопису

МУЛЯРЧУК Євген Іванович

ФЕНОМЕН КОНЕЧНОСТІ БУТТЯ ЛЮДИНИ.
ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ТА ЕТИЧНИЙ АСПЕКТИ.

09.00.07 - етика

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ - 1996

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті філософії НАН України

Науковий керівник: доктор філософських наук
Малахов Віктор Аронович

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Левицька Олександра Іванівна

кандидат філософських наук, доцент
Ішенко Юрій Анатолійович

Провідна організація: Національний Університет "Києво-Моги-
лянська Академія" (кафедра філософії
та релігієзнавства)

Захист відбудеться "17" травня 1996 р. о 13 год. на засідан-
ні спеціалізованої вченої ради Д 01.25.04. в Інституті філо-
софії НАН України, адреса: 252001, Київ-1, вул. Трьохсвятитель-
ська 4, Інститут філософії НАН України.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту філо-
софії НАН України, адреса: 252001, Київ-1, вул. Трьохсвяти-
тельська 4, Інститут філософії НАН України.

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Автореферат розісланий "16" квітня 1996 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Андрос Є. І.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ.

Актуальність теми дисертації. В дослідженні розглянуто проблематику, яка, власне, завжди була присутня у філософії. Однак у XX столітті вона набуває особливої актуальності. Поняття "конечність" притаманне передусім саморозумінню людини нашої доби, коли втрачають свою обгрунтованість уявлення про буття в цілому як таке, що має певний смисл, задає цінності й сенс людському існуванню. Проблема конечності актуалізується нині, оскільки зазнає змін і сама ситуація людини у світі. Загальнолюдська, суспільна цінність індивідуального існування, разом із значенням рішень, норм та цінностей, якими керується кожна особистість, дедалі зростає, стаючи вирішальним чинником у процесах, що об'єднують людство в наш час і творять його майбутнє. Універсалізація норм та цінностей виявляється результатом посилення особистісного, виокремленого начала у суспільствах та світовому співтоваристві й потреби віднаходження регулятивів, прийнятних для всіх і кожного, що відповідає дійсній спільності буття людей та націй. Конечність не лишається особистою долею людини, відтак осмислення конечного буття окремої особи визначає й подальше існування людства. Проблеми буття в усій гостроті постають сьогодні в своєму моральному аспекті.

Усвідомлюючи цю ситуацію, сучасна філософія акцентує значення етичної проблематики. Активно переосмислюються "об'єктивно-наукові" підходи, які заявляли про власну несумісність з цінностями, онтологічні концепції, що заперечували можливість ціннісно-нормативних теорій. Онтологічні аргументи дедалі більшою мірою втрачають колишню аксіологічну нейтральність, навпаки, виступаючи аргументами самої аксіології. Од-

нією з провідних у сучасних філософських пошуках стала проблема співвідношення етики та онтології. Таким чином, дослідження феномена кінечності людського буття у поєднанні екзистенційного та етичного аспектів уходить до кола проблем, що особливо актуалізувалися у філософії нашого століття. Значення такого дослідження для української філософської думки зумовлене і його причетністю до контексту засвоєння та осмислення здобутків і проблем сучасної західної філософії.

Стан дослідження проблеми. Проблеми смерті, вибору, різнобічної обмеженості (від фізичної до пізнавальної) людського буття є предметом досліджень філософії впродовж її вже понад двотисячолітньої історії. Але як характеристика, що визначає спосіб людського буття загалом, кінечність тематизується філософією екзистенціалізму (М. Гайдеггер, А. Камю, С. К'єркегор, Г. Марсель, М. Мерло-Понті, Ж.-П. Сартр, К. Ясперс та ін.). Екзистенційно-феноменологічний підхід, напрацьований цією філософією, дає змогу адекватно розкривати значення феномена кінечності буття людини. Однак треба констатувати, що тема кінечності ще далеко не вичерпала потенції свого філософського розкриття. Особливого значення набуває нині дослідження в її контексті можливостей етичного осмислення буття людини.

У сучасній вітчизняній філософській літературі ми не зустрічаємо досліджень, спеціально присвячених обраній темі. Очевидно, це обумовлено тими обмеженнями, за яких розвивалася філософія в радянські часи. Відразу зауважимо, що, на наш погляд, було б невірно відокремлювати українських дослідників тієї доби від широкого контексту радянської філософії, в якому і відбувалося становлення їхніх поглядів. Тож щодо дослідженості теми даної дисертації, мова може йти про ті під-

ходи, напрацювання і проблематику праць радянських авторів загалом, що безпосередньо пов'язані з темою нашого розгляду.

Вже з утвердженням діяльнісного та світоглядного підходів (Батішев Г. С., Іванов В. П., Ільєнков Е. В., Коппін П. В., Маркарян Е. С., Межуєв В. М., Шинкарук В. І., Яценко О. І. та ін.) в діалектико-матеріалістичній філософії відбулася важлива трансформація, що заторкнула й онтологічну проблематику. З "науково-природничого" розуміння незалежного від людини буття (природного чи соціального) акцент переноситься на буття людини, освоєння та осмислення нею світу. Стосовно діяльнісного підходу, найбільш значущою для нас виявляється критика тлумачення діяльності як "об'єктивно-речової активності", тлумачення, що призводило до нівелювання людської індивідуальності, заперечення свободи волі, розмивання морально-етичних меж активного втручання у світ, знецінення понять "віра", "обов'язок", "совість" і, зрештою, до утвердження деіндивідуалізуючого "соціально-колективного" антропоцентризму. Переосмислення зазначених позицій, що ми його спостерігаємо в літературі останніх десятиліть, дозволяло зосередити увагу на своєрідності індивідуального, особистісного буття, такого, що не редукується до суб'єкт-об'єктної активності. Це знайшло своє відображення у працях К. О. Абульханової-Славської, Г. С. Батішева, Є. К. Вистрицького, І. В. Бичка, Л. П. Буєвої, Е. Г. Юдіна та ін.

Важливу роль у становленні такого розуміння людського відношення до світу, яке дає змогу розглядати й проблему осмислення людиною її кінцевого буття, відіграла київська світоглядна школа. У працях В. І. Шинкарука, В. П. Іванова, В. Г. Табачковського, М. Ф. Тарасенка, О. І. Яценка та інших представни-

ків світоглядного напрямку додалася обмеженість суб'єкт-об'єктного відношення через розкриття свідомості не як зредукованої до актів знання, а як світоглядно зорієнтованої духовної цілісності, котрій притаманні атрибути віри, надії, любові, переконань і т. д., що постають своєрідними смисловими регулятивами людської життєдіяльності. У контексті світоглядного підходу буття розкривалося як таке, що становить проблему й цінність для людини.

На цій основі в Інституті філософії АН України був розвинутий онтологічний підхід у філософії культури. У працях В. П. Іванова, Є. К. Бистрицького, В. П. Козловського, В. А. Малахова, С. В. Пролєєва, М. Ф. Тарасенка утверджувалося розуміння культури як реальності (світу) людського буття. Проблеми культури розглядалися в нерозривному зв'язку з реалізацією цінностей людського існування, його осмисленням, віднаходженням моральних меж практичної діяльності. Слід відзначити розробку поняття морального світовідношення особистості (В. А. Малахов), яке поєднувало моральний і світоглядний зміст на спільній онтологічній основі цілісної людської позиції у світі. Вже тут ставиться проблема кінечності людського існування в її зв'язку з моральним самовизначенням особистості.

Значущою для нашої теми є й розробка філософами, релігієзнавцями, соціологами та психологами проблем смислу людського життя (Бекешкіна І. Е., Донченко О. А., Кобелянська Л. С., Коган Л. Н., Малахов В. А., Москаленко О. Т., Немировський В. Г., Сержантов В. Ф., Трубніков М. М., Фролов І. Т. та ін.), особистої смерті і безсмертя, вивчення самих феноменів людського життя та смерті (Вішев І. В., Кисельова О. О., Роменець В. А. та ін.).

У дослідженнях українських авторів, як і в колишній радянській літературі загалом, значна увага приділяється також феномену переживання. Основи широкого "вітального", онтологічного тлумачення переживання закладено у працях Ф. А. Степуна, М. М. Бахтіна. Важливу роль відіграє цей феномен і в філософсько-психологічних концепціях Л. С. Виготського, С. Л. Рубінштейна, Ф. Є. Василюка. Тема переживання актуалізована в естетиці (С. Х. Раппопорт, А. С. Канарський, В. І. Мазепа, В. П. Іванов, А. В. Азаркін, В. А. Лічковах). Останнім часом висвітленню значення переживання у бутті людини присвячено публікації О. О. Кисельової.

Важливою для нашої теми є рецепція онтологічної проблематики із сучасної західної філософії, особливо ж дослідження етичних проблем на основі онтологічного і екзистенційного підходів у європейській філософії ХХ ст. (Гайденко П. П., Дробницький О. Г., Єрмоленко А. М., Кузьміна Т. А., Маргвелашвілі Г. Т., Соловйов Е. Ю. та ін.).

Врахування всіх цих здобутків філософської думки дає змогу досліджувати феномен конечності буття людини як в екзистенційному, так і в етичному аспектах. Разом з тим і у вітчизняній, і в західній філософській літературі недостатньо висвітленими залишаються можливості самого поєднання вказаних аспектів. При цьому проблема полягає не у виведенні етики з екзистенційної онтології чи критиці цієї онтології з позиції етичних цінностей, але в етичному осмисленні тих феноменів, що тематизовані екзистенційною феноменологією, і центральне місце серед яких належить конечності.

Метою дослідження є екзистенційно-феноменологічний аналіз конечності людського буття та розкриття на цій основі

значення конечності для етичного осмислення буття людини.

Звідси постають такі завдання дослідження:

- здійснити феноменологічний аналіз виявлення конечності людського буття;
- проаналізувати процес осмислення конечного буття людини як екзистенційну проблему;
- з'ясувати екзистенційні засади етичного осмислення буття людини;
- проаналізувати зв'язок феномена конечності, цілісності буття та моральності людини;
- розкрити значення феномена конечності у моральному існуванні людини.

Теоретико-методологічну основу дослідження складає підхід до аналізу буття людини, напрацьований екзистенційною феноменологією. При розкритті феномена конечності, його значення для осмислення людського буття, особливо важливими є праці М. Гайдеггера, А. Камю, С. К'єркегора, Г. Марселя, М. Мерло-Понті, Ж.-Л. Нансі, Ж.-П. Сартра, К. Ясперса. Багатий матеріал для висвітлення етичного осмислення конечного буття людини дають праці представників вітчизняної філософії - М. О. Бєрдяєва, Б. П. Вишеславцева, Л. П. Карсавіна, М. О. Лосського, С. Л. Франка, П. Д. Юркевича та ін.

Слід відзначити важливість для філософського дослідження конечності людського буття ідей представників німецької класичної філософії (передусім І. Канта та Г. В. Ф. Гегеля), філософської антропології та філософії життя. Безперечно вагомим підґрунтям в роботі над дисертацією були для автора напрацювання вище згаданих сучасних вітчизняних філософів.

Наукова новизна дисертації полягає у тому, що вперше у

сучасній українській філософії проведено дослідження феномена конечності буття людини в поєднанні екзистенційного та етичного аспектів. Новизною зокрема відзначаються такі одержані дисертантом теоретичні результати:

- проведено розмежування понять фактичної обмеженості як об'єктивної, незалежної від досвіду властивості людського буття та феномена конечності як обмеженості, даної людині у її досвіді. Обґрунтовано адекватність застосування до аналізу конечності екзистенційно-феноменологічного підходу як такого, що дозволяє досліджувати конечність саме як феномен буття людини та аналізувати значення цього феномена для людського буття;

- розкрито екзистенційні засади виявлення конечності, а саме: буття людини у світі як буття-у-тілі, спів-буття з іншими людьми, само-бутність. Встановлено, що виявлення конечності актуалізує для людини осмислення її власного буття і самовизначення в ньому;

- на основі аналізу значення феномена конечності для етичного осмислення буття людини з'ясовано, що екзистенційними засадами такого осмислення є: само-бутність, спрямованість до осмислення буття, екзистенційна совість, спів-буття, здатність до ціннісно орієнтованого вибору, що ґрунтується в екзистенційній свободі. Водночас виявлено, що з цих засад, які обумовлюють орієнтованість на етичні цінності, не виводиться самий зміст даних цінностей. Етичне осмислення конечного буття передбачає прийняття людиною певних вже сформульованих цінностей, артикульованої ідеї добра;

- доведено, що феномен конечності є необхідною передумовою осмисленого характеру додержання норм моралі та орієнтації

на моральні цінності з точки зору людського буття в цілому. Виходячи з цього, показано, що відсутність осмислення кінцевого буття людини призводить до неавтентичності морального існування;

- розкрито зв'язок моральних вчинків і моральності загалом як виходу людини у царину абсолютно цінного з феноменом кінчності; відтак моральне існування, процес морального самовдосконалення постає й наданням смислу кінчному буттю людини. Разом з цим доведено, що свобода людини є як граничною засадою існування етичних цінностей, так і межею посиднуваності етики з онтологією, межею, за якою відкривається первинна специфічність самого феномена етичного.

- Науково-практичне значення роботи полягає у тому, що вона входить у контекст сприйняття вітчизняною філософією здобутків західної філософії, зокрема екзистенційно-феноменологічного напрямку. Дослідження кінчності як феномена людського буття та його значення для етичного осмислення буття людини слугує розширенню традиційної етичної проблематики. Основні ідеї даного дослідження здатні сприяти розвитку онтологічного підходу до проблем філософії культури. На підставі проведеного дослідження можна зробити деякі висновки для методики та практики виховної роботи. Зокрема, дослідження підтверджує, що виховна робота є успішною лише тоді, коли вона спрямована не на примусове дотримання певних моральних норм, а на пробудження власного осмислення людиною її буття, на обґрунтування людського значення норм та цінностей моралі. Вузлові положення дисертації можуть бути використані при читанні лекційних курсів з етики і філософської антропології.

- Апробація роботи. Дисертація була обговорена і рекомендо-

вана до захисту на засіданні відділу філософії культури, етики та естетики Інституту філософії НАН України. Основні ідеї та висновки дисертації були представлені автором на III міжнародній науковій конференції "Творчість. Культура. Гуманізм". (Київ - КПІ, жовтень 1993), II Філософському конгресі України "Філософія і культура" (Київ, червень 1995), на міжнародних наукових конференціях "Міжкультурні комунікації і проблема духовності наприкінці XX століття" (Севастополь, вересень 1995) та "Шляхи самопізнання людини в філософії, релігії, науці" (Севастополь, вересень 1995). Основні положення роботи викладені автором у статтях та тезах конференцій.

Структура роботи визначена поставленою метою та основними завданнями дослідження. Дисертація складається із вступу, двох глав, висновків та списку використаної літератури. Загальний обсяг тексту становить 7.5 д. арк.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ.

У вступі розкрито актуальність теми, стан її розробки, сформульовано мету і завдання дисертаційного дослідження, вказано його теоретичну основу, наукову новизну, науково-практичне значення та форми апробації основних ідей.

В першій главі - "Конечність у світлі екзистенційно-феноменологічного аналізу" - обґрунтовується адекватність розгляду конечності в екзистенційному та етичному аспектах саме як феномена буття людини. Доводиться, що екзистенційно-феноменологічний аналіз є тим методом, який забезпечує розкриття феномена конечності. Аналізуються екзистенційні засади виявлення конечності людського буття, досліджується екзистенційна проблема його осмислення.

Параграф перший - "Екзистенційна феноменологія як метод дослідження кінечності людського буття" - присвячений з'ясуванню феноменального статусу кінечності та особливостей її екзистенційно-феноменологічного аналізу.

Обґрунтовуючи адекватність методу екзистенційно-феноменологічного аналізу для дослідження кінечності, дисертант наперед розкриває співвідношення обмеженості та кінечності людського буття. Перш за все, встановлюється значення обмеженості як об'єктивної онтологічної характеристики, безвідносно до якої поняття "кінечність" взагалі не має сенсу. Поняття обмеженості людського буття включає у свій обсяг такі характеристики як, наприклад, смертність людини, її фізичну і пізнавальну невсесильність, соціальну обумовленість існування тощо. Низку цих характеристик, що розкривали б, як і в чому буття людини є обмеженим, можна продовжувати, не сподіваючись досягти її остаточного завершення. Через це дослідження буття людини як обмеженого на перший погляд видається марним, - або як таке, що стосується банальних речей, або як наперед неможливе, непродуктивне. Однак філософія як методичне мислення здатна розкривати за проявами обмеженості певну цілісну характеристику людського буття - феномен кінечності. Відтак дослідження спрямовується не на гетерономні, іззовні задані обмеження, а на їхнє виявлення для людини, на сам досвід її буття як обмеженого. В центрі уваги постає те, що уможлиблює проблему людської обмеженості.

Висхідним пунктом даного дослідження має бути, отже, специфічна здатність людини переживати своє буття в цілому, осмислювати його. Тому, наприклад, предметом нашої уваги є не смерть, що, як належна фактичності існування, як виключно

об'єктивна, просто настає, а смертність, яку людина переживає як певну невідворотну можливість свого існування. Тобто досліджується не факт смерті, а людське буття-до-смерті.

Отже, поняття "конечність" застосовується на означення переживання людиною її обмеженості як проблеми, що вимагає осмислення. Екзистенційна феноменологія аналізує феномен кончності не заради самого опису виявлення людиною її фактичної обмеженості, але розкриває через цей аналіз самий спосіб буття людини. Екзистенційно-феноменологічна методологія дозволяє спрямовувати дослідження на з'ясування засад виявлення кончності, на аналіз процесу осмислення кончного буття людини, на розкриття екзистенційних засад етичного осмислення буття.

У другому параграфі - "Виявлення кончності буття людини" - автор виходить з того, що кончність існує не як об'єктивний факт, незалежний від досвіду людини, але як феномен людського буття. Через це є сенс розглядати засади її виявлення, тобто те, на основі чого виникає досвід кончності. Запропонований автором аналіз екзистенційних засад виявлення кончності має зв'язок з головними темами екзистенційної феноменології і частково дає їхню інтерпретацію. Це - виділені П. Рікером теми "власного тіла", Іншого та свободи.

Хоча з першого погляду буття людини постає включеним у нескінченність світу, в якій будь-яка обмеженість відносна, вже в-тіленість людського буття перетворює цю відносну обмеженість на доконечну проблему. Тілесність є буттєвою основою обмеженості. Тож феномен кончності є феноменом в-тіленого буття людини. Однак екзистенційною засадою виявлення кончності є саме феноменологічно витлумачена в-тіленість. В екзис-

тенційній феноменології тіло розглядається не як речове чи інструментальне, не як біологічне, але як "власне", як "феноменальне тіло" (Г.Марсель, М.Мерло-Понті). Феноменологія "власного тіла" розкриває досвід сприйняття як досвід нашого буття у світі, а також нерозривності свідомості та тілесності, "мене" і "мого тіла". Тілесність, якщо її брати абстрактно, поставала б включеною у нескінченність світу, а обмеженість тілесного існування була б відносною. Однак тіло "феноменальне", "власне", що знає долі будь-якої речі у світі, що "знає" старіння, занепад, не є абстрактним, таким, від якого можна дистанціюватися. Саме наше власне буття у світі як буття-у-тілі є обмеженим, смертним. Через це виявленою є не обмеженість як факт, що констатується стосовно всього речового, а конечність як екзистенційний феномен, котрий належить досвідові людського існування. Феноменологічно відкрита нерозривність тілесності та свідомості дозволяє говорити про досвід в-тіленого буття людини і про тілесність як засаду виявлення конечності.

Важливою для аналізу виявлення конечності є екзистенційно-феноменологічна концепція свідомості. Свідомість постає тут не як така, що належить суб'єктові, котрий конститує світ, але як та, що свідчить про буття людини як буття у світі, про необхідність людського самовизначення у світі. У парині свідомості людина ставиться певним чином до своєї обмеженості, релятивізує її чи абсолютизує, відсторонюється від неї чи робить з неї проблему. У свідомості існування людини не скуте межами даного моменту й може поставати для неї в цілому, як людське. Це стає можливим, оскільки наше буття є спів-буттям з іншими людьми. Вже на рівні буття-у-тілі вини-

кає комунікація (М. Мерло-Понті). Свідомість же взагалі існує не в межах емпірично-тілесного буття, але "поміж нашими головами" (М. Мамардашвілі). Ця інтерсуб'єктивність свідомості є засадою виявлення конечності, бо в такий спосіб стає наочною доля інших людей, уможлиблюється її співвіднесення суб'єктом зі своєю власною долею, існує знання людини про своє буття в цілому, ставлення до всього, що відбувається, з точки зору цього цілого. Спів-буття є спільне осмислення буття людей. Однак окремо слід відзначити, що спільність існування є переважно знеособленою, коли всі і кожен постають немов у третій особі ("das Man" в екзистенційній аналітиці Dasein М. Гайдеггера). Така знеособленість суперечить виявленню конечності.

Екзистенційно-феноменологічний аналіз дає змогу розкрити ту основу досвіду людського буття, в якій проступає на світло первинна свобода - само-бутність людини. Як така основа у феноменології М. Мерло-Понті постає "німотне (tacit) cogito" - досвід як власного буття людини, так і буття в цілому. Існує й традиція називати цю основу досвіду поняттям "переживання" (філософія німецького романтизму, філософія життя, феноменологія; герменевтика Г. Г. Гадамера, "антропологія переживання" В. Тернера; серед вітчизняних філософів засади такого розуміння переживання знаходимо у Ф. А. Степуна, М. М. Бахтіна, а пізніше у публікаціях В. П. Іванова, А. С. Канарського, О. О. Кисельової, В. А. Лічковаха). Автор, спираючись на цю традицію, застосовує поняття "переживання буття" для позначення цієї основи досвіду людини. У переживанні буття ми як усамітнені в своєму бутті, так і, водночас, відкриті буттю в цілому. Знеособленість існування, в якій не виявлена конечність, відзначається поверховим досвідом буття. Переживан-

ня буття є та глибинна основа досвіду, у якій відкрита наша само-бутність, через яку поза онтичними обмеженостями постає виявленою конечність. Отже, конечність є переживанням людиною (через в-тіленість її буття у світі, спів-буття з іншими людьми, її само-бутність) обмеженості як такої, що стосується буття людини в цілому, проблематизує його.

Феномен конечності, наявність проблеми осмислення буття не є щось негативне, але виявляє людину, за висловом Е. Гуссерля, "середнім терміном між Богом і ніщо".

У третьому параграфі першої глави - "Осмислення кінцевого буття як екзистенційна проблема людини" - предметом аналізу постає актуалізоване виявлення конечності осмислення людиною свого буття, проблема її екзистенційного самовизначення. Розкривається специфіка цього осмислення як такого, що не може бути зведеним до процесу пізнання. У пізнанні береться до уваги лише об'єктивна обмеженість всякого сушого, включеного у нескінченність універсуму. Осмислення ж кінцевого буття не відбувається у певній всезагальній формі, бо в принципі об'єктивно нефіксованими, такими, що не підлягають формалізації є ситуації переживання, виявлення конечності. Смислоутворюючі відношення виражають унікальність досвіду буття кожної індивідуальності. Цінності, уявлення щодо смислу людського буття, напрацьовані у певному соціокультурному середовищі, повинні бути інтерналізованими людиною, усамітненою в її переживанні буття, в ситуаціях виявлення конечності. Тому осмислення буття є проблемою її власного творення смислу, трансцендентування.

У цьому контексті важливим для автора постає розкриття в фундаментальній онтології М. Гайдеггера зв'язку конечності та

спрямованості до розуміння буття. Конечним передусім є саме це розуміння. Спрямованість до розуміння буття в цілому і неможливість його досягти (М. Гайдеггер), спрямованість до безконечного і неосвідченість з ним (М. Бєрдяєв, С. К'єркегор, К. Яспєрс) відкриває конєчність як фундаментальний спосіб людського буття. Через це осмислення конєчного буття характеризується автором як прагнення людини надавати смисл кожній події у цілому буття, віднаходити смисл буття в цілому всупереч неможливості пізнати сенс і призначення свого буття у світі.

В другій главі - "Значення феномена конєчності для етичного осмислення буття людини" - досліджуються екзистенційні передумови етичного осмислення людського буття, значення феномена конєчності для конституювання моральної цілісності буття людини, для її морального існування.

Перший параграф - "Екзистенційні засади етичного осмислення буття людини" - присвячений розкриттю ролі екзистенційних засад в етичному осмисленні буття людини. Проведений у попередній главі аналіз дозволяє підійти до розкриття тих екзистенційних передумов, без яких етичне осмислення буття неможливе. Перш за все, це - притаманна людині само-бутність, на якій ґрунтується здатність існувати особистісно (а не знеособлено). З цим пов'язана людська спрямованість до осмислення буття, до самовизначення у своїй активності. Важливою засадою етичного осмислення буття людини є екзистенціаль совісті, в якому закладена сама можливість занепокоєння щодо автентичності свого конєчного буття і можливість відчувати провину. До числа важливих екзистенційних передумов такого осмислення належить і те, що буття людини - це спів-буття з

іншими людьми, це "смищення" (Ж.-Л. Нансі) як спільне осмищення людського буття. Нарешті, автор виокремлює екзистенційну свободу як здатність людини не бути детермінованою іззовні заданими приписами чи її власними попередньо прийнятими ціннісними орієнтаціями. Екзистенційна свобода - це така, що завжди залишається у людини, можливість змінитися, обрати протилежне. На основі цього існування людини, для якої виявлена кінечність, не є аксіологічно нейтральним, але проходить через ціннісно орієнтований вибір, може оцінюватися як істинне чи неістинне. Відмова від будь-яких цінностей є внутрішньо суперечливою, адже й у ній приховано ціннісно орієнтований вибір, певне уявлення про істинно людське існування. Отже, на думку автора, саму можливість існування для людини поняття добра і зла закорінене у визначених засадах.

Як таке, що має принципове значення в авторському контексті, проаналізовано поняття екзистенційної свободи. Без цієї свободи людські вчинки взагалі не могли б оцінюватися, бути осудними. Як свобода від будь-яких нав'язаних приписів, як вільне варіювання ціннісних орієнтацій, вона завжди зберігає для людини шанс не зупинитися на чомусь, що є злом з точки зору певної культурної традиції. Водночас, така свобода варіювання є *liberum arbitrium*, сваволею, швидше "свободою від", а не "свободою для". Тобто екзистенційно-феноменологічний аналіз кінечності, розкриваючи ряд передумов, без яких етичне осмищення буття неможливе, не розв'язує проблему ідеальної ціннісної мотивації, проблему переходу від "свободи в нішу" до "свободи, обгрунтованої в добрі", за висловом Б. П. Вишеславцева. Для етики важливо виявити, як і чому людина прагне мати певні цінності, але екзистенційно-феноменологіч-

ний аналіз показує й те, як і чому вона може бути вільною від будь-яких моральних зобов'язань. Єдиним "обов'язком" постає тут обов'язок перед самим собою - існувати автентично, що для моральності необхідно, однак недостатньо.

Таким чином, проведений аналіз дозволяє встановити межі екзистенційних засад етичного осмислення буття людини. Екзистенційна феноменологія розкриває виявлення конечності й ті екзистенційні передумови, на основі яких взагалі можливе осмислення людського буття. Однак щодо ролі в цьому осмисленні етичних цінностей, екзистенційно-феноменологічний аналіз розкриває лише царину їхніх можливостей в людському існуванні. З цього аналізу не виводиться зміст даних цінностей, обов'язковність для людини керуватися саме тими чи тими поняттями добра і зла. Етичного значення осмислення кінцевого буття людини набуває, якщо виходити з існування певних вже сформульованих цінностей чи, принаймні, з існування певного ейдосу "добра", ідеї, що такі цінності безсумнівно мають бути.

У другому параграфі - "феномен конечності та моральна цілісність людського буття" - автор аналізує конечність як фактор, що зумовлює цілісність людського буття, і на основі цього розглядає зв'язок осмислення кінцевого буття людиною з автентичністю її морального існування.

Для людини її буття в цілому постає через конечність, і це відбувається в різних екзистенційних ситуаціях. Тому й знову знову актуалізується його осмислення. Як відзначав Ж.-П. Сартр, людина завжди змушена вирішувати, здійснювати вибір наново, незалежно від попередніх рішень. (Зауважимо, що конечність Сартр пов'язує не з смертністю, а саме із змушеністю обирати). Полемізуючи з даною думкою, автор відстоює

Дієто, В. Стефаніка
АНУ України

тезу про те, що хоча ситуації осмислення буття щоразу поновлюються, акти осмислення не відбуваються відірвано від попередніх, тобто можливий певний досвід осмислення, і саме існування людини залежне від цього досвіду. Звичайно, такий досвід відмінний у кожного, й існування людей різняться відповідно до цього досвіду осмислення, його неперервності й цілісності.

Аналізуючи ці відмінності, автор розглядає їхній зв'язок з автентичністю морального існування людини. Спершу розкривається, що неосмислення буття людини в цілому призводить до неавтентичності її морального існування. Важливим є наголошення на розрізненні усвідомлення людиною фактичної (об'єктивної) обмеженості свого існування та осмислення її кінцевого буття. Хоч це і взаємопов'язано, але із першого не обов'язково випливає друге. Усвідомлення смертності, наприклад, може спонукати до існування, в якому людина уникатиме виявлень кінченості, осмислення свого буття як кінцевого. А отже, саме таке усвідомлення може й виявитися фактором, що релятивізує моральні цінності, і навіть бути підставою для аморалізму. За відсутності осмислення кінцевого буття в цілому, існування людини відзначається такими характеристиками як: 1) відсутність істинної цілісності (якщо цілісність і є, то вона за будь-якого випадку задається не "з кінця" людського буття, але як певний "проект" втечі від кінченості). 2) знеособленість (особистість не може цілком сформуватися без осмислення свого кінцевого буття; людина залишається уярмленою кругобігом її інстинктивних потреб, знеособлених відносин). 3) марнота (розглядаючи традиційне розрізнення безкінечності актуальної та потенційної, автор показує, що зі світогляд-

них позицій Стародавнього Сходу, античності і особливо християнства, уярмлене інстинктами, знеособлене, нецілісне людське існування уявляється включеним у потенційну безконченість буття і постає марним). 4) неповнота (коли існування людини не є само-бутнім, відсутня зверненість до осмислення свого кінцевого буття, тоді не реалізуються повною мірою можливості її буття у світі, спів-буття з іншими людьми). 5) несвобода (неосмислення кінцевого буття людини призводить до відсутності спрямування її існування до чогось, що переважало б за смыслом саму його об'єктивну обмеженість, а тому воно й прикуте до цієї обмеженості; сама обмеженість, зрештою, виявляється єдиним смыслом цього існування).

Проаналізовані характеристики існування, пов'язані з відсутністю осмислення кінцевого буття людини, визначають або моральну неавтентичність, що межує з аморалізмом, або саме аморальне існування.

Аналізуючи моральне існування, автор виходить з того, що моральність як така, що виховується, є за своїм походженням явище соціокультурне й виникає через засвоєння особистістю цінностей, викристалізованих у культурно-історичному досвіді людського буття. Однак наголошується, що дотримання моральних норм, орієнтація на моральні цінності ще не завжди означає осмислення кінцевого буття людиною. Моральні норми й цінності можуть бути обґрунтовані для неї традицією чи певною доцільністю, тоді як їхній смысл для її кінцевого буття не є розкритим. В такому разі не виключено, що певні чинники, які б порушували традицію або руйнували б раціональність соціальної чи то світоглядної системи, що забезпечує обґрунтування моральних норм і цінностей, призводили б і до аморальності.

Характеризуючи автентичне моральне існування, автор відзначає здатність людини керуватися певними нормами й цінностями незалежно від об'єктивної обмеженості її існування, впливу зовнішніх обставин чи якої б то не було доцільності. У власній моральній автентичності людині притаманно пересилювати обмеженість існування, тиск обставин, діяти всупереч тому, що є безпосередньо доцільне. А отже, моральність справді існує як внутрішньо обґрунтована, закорінена у бутті самої людини, що неможливо без його осмислення, без відкриття людиною доконечності дотримання певних норм, орієнтації на певні цінності.

В третьому параграфі - "Конечність у моральному існуванні людини" - розкривається зв'язок моральних вчинків і моральності загалом як виходу людини у царину абсолютно цінного з феноменом конечності; моральне існування, процес морального самовдосконалення аналізується автором як надання смислу конечному буттю людини; розглядається значення людської свободи в контексті проблеми поєднуваності етики з онтологією.

Передусім, аналізується моральний смисл прийняття конечності. Прийняття конечності розкривається як основа осмислення людиною власного буття, прагнення зробити його цілісним, завершеним з точки зору втілення певного смислу. Саме в контексті цієї спрямованості до осмислення буття набуває морального значення дотримання певних норм та керування певними цінностями, адже тоді вони перестають бути для людини зовнішньо примусовими, отримуючи смисл у її власному бутті. За відсутності прийняття конечності людське існування не є сповненим смислу й не спрямовується на те, що переважає його фактичну обмеженість. У моральному сенсі таке існування зводить-

ся до вмирання, в той час як самопожертва, присвята життя іншим людям, певним ідеям є насправді його виходом поза власні об'єктивні межі. Звичайно, прийняття конечності у моральному існуванні людини не зводиться до феноменів жертвування, але є й тим смисловим моментом, що надає морального значення людським вчинкам у повсякденному житті.

По суті, прийняття конечності означає здатність людини до осмисленого існування, керування моральними нормами й цінностями за ситуації виявлення конечності. Однак самопожертва і людські вчинки можуть мати й негативне моральне значення, а цінності - бути негативними в моральному сенсі. Отже, прийняття конечності виявляється основою того, що вчинки людини не є морально нейтральними; але сама позитивна чи негативна оцінка вчинків визначається в їхньому соціокультурному контексті, відповідно до норм і цінностей, що, як вже наголошувалось, не можуть бути обґрунтованими екзистенційно. Разом з цим те, що феномен прийняття конечності має екзистенційне значення, яке ще не є моральним, не заперечує можливість його розгляду як необхідної умови автентичного морального існування людини.

Автор також досліджує прийняття конечності як основу смислового подолання обмеженості людського буття. Прикладом цього постає феномен аскетизму. Смысл аскетичного самообмеження розкривається як ідеальне подолання самого світу, де буття людини постає обмеженим.

Як реалізація прийняття конечності та подолання обмеженості аналізується далі моральне самовдосконалення. Моральне самовдосконалення розглядається як надання смислу буттю людини й подолання його обмеженості і висвітлюється автором на

прикладі християнського світогляду, зокрема його розробки у релігійній філософії Л. П. Карсавіна. В християнстві проголошується прями́й зв'язок між моральним самовдосконаленням та подоланням обмеженості людського буття. Недосконалість людини як тварної істоти та відсутність прагнення досконалості постає моральним злом, в той час як в основі своєї добро - це для неї моральне самовдосконалення. Моральне самовдосконалення у християнстві буквально й означає перемогу над смертю, однак не в фізичному, а в духовному плані. Останнє дещо знімає різницю між релігійною та нерелігійною моральністю, адже й для нерелігійної особистості моральне самовдосконалення - це наповнення свого буття смыслом, що переважає його обмеженість, що виводить його поза об'єктивні межі.

Таким чином, осмислення кінцевого буття, що постає у моральному існуванні людини як її самовдосконалення, розкривається і як подолання обмеженості буття. В зв'язку з цим автор розглядає моральне існування людини як вихід у сферу абсолютно цінного. Осмислювати кінчене буття - це, власне, віднаходити смыслову послідність з буттям, що його переважає: з буттям інших людей, зі світом і буттям в цілому. Протилежність кінченості - це, як вже зауважувалось, не просто безкінечність (котра може бути й марною), але безкінечність актуальна, тобто абсолютне. Однак як кінченість - не фактична (об'єктивна) обмеженість, але її переживання людиною, так і абсолютне не дане як сама метафізична іпостась, але постає для людини цариною віднайдення смыслу свого буття, цариною ідеального існування етичних цінностей. Оцінювання наявного стану за цими цінностями, керування ними - це єдино істинний людський спосіб уникнути зведення свого існування до його об-

меженості.

Автор наголошує на суттєвому для морального існування людини збереженні протилежності кінцевого й абсолютного, що можливо виключно за їхнього ідеального статусу. Кінченість, хибно витлумачена як фактична обмеженість буття, абсолютизується, адже ця обмеженість фізично нездоланна. Абсолютне ж, як реальне, обертається на обмежене. Необхідність для морального існування збереження феноменальності кінченості та ідеальності абсолютного розкривається автором на основі аналізу праці С. К'єркегора "Страх і трепет". "Парадоксальна етика" С. К'єркегора засвідчує неможливість витлумачення моральності в сенсі екстазу в абсолютне як метафізичну реальність і водночас виявляє, на нашу думку, існування меж обґрунтування моральних норм та цінностей в індивідуальному бутті людини. У царині моралі можливі лише культурно-історичні абсолютні.

Адекватним є філософський розгляд абсолютного як даного у людському переживанні й осмисленні буття. Таким чином, цінність постає абсолютною не як "об'єктивна реальність", але як така, що переживається й мислиться абсолютною, коли для людини виявлена кінченість. Моральне існування й відзначає оця здатність мати абсолютно цінне, ідеальне, сповнювати буття смыслом, не зважаючи на його реальну відносність та знеціненість і всупереч їй. Саме через існування для людини абсолютного її буття отримує цінність, набуває смислу.

Розгляд людського буття як виходу у сферу абсолютно цінного актуалізував і потребу звернення до теми обґрунтування моральних норм і цінностей. Дисертант показує, що в індивідуальному бутті таке обґрунтування неможливе як виключно раціональний процес. Воно відбувається через осмислення значення

моральних норм і цінностей для кінцевого буття людини. Оскільки ж це осмислення не може бути до кінця раціоналізованим і примусовим, моральність виявляється не гарантованою і, врешті-решт, залежною лише від людської свободи.

Завершуючи аналіз значення феномена кінцевості у моральному існуванні людини і саме дисертаційне дослідження, автор торкається теми "моральність і свобода". Уже з усього попереднього з'ясовується зв'язок моральності із свободою. Примус остільки не стосується царини моралі, оскільки не може бути об'єктом примусу саме людське воління керуватися цінностями, самі мотиви додержання норм. Позитивне значення примусу полягає у спонуканні людини замислитися над власними вчинками і буттям в цілому. Цим, однак, дієвість примусу у царині моралі й обмежується. Осмислення моральних цінностей - як таких, що належать людському буттю, і якими варто керуватися у своєму плінному і єдиному існуванні, прийняття їхньої доконечності та їхньої виправданості, абсолютності для людини - це та таїна індивідуального буття, до якої приходиться і перед якою зупиняється всяке філософування.

У "Висновках" підсумовано результати дослідження, сформульовано висновки, що впливають з розглянутої теми, намічено можливі напрямки подальшої роботи.

Основні положення дисертації викладено у таких публікаціях автора:

1. Творчість як подолання кінцевості людського буття // Творчість. Культура. Гуманізм. Тези виступів. - Ч. 1. - К.: В-во КПІ, 1993. - С. 73-74. (0.1 д. арк.).

2. Кінцевість людського буття як онтологічна передумова моральності // Генеза. - 1994. - №2. С. 31-35. (0.5 д. арк.).

3. "Проблема проблем" людського існування // Людина і світ. - 1995. - №9. С. 23-25. (0.4 д. арк.).

4. Обмеженість та кінченість буття у самопізнанні людини // Межкультурные коммуникации и проблема духовности в конце XX века. Сборник материалов и статей. - Киев - Севастополь, 1995. - С. 40, 41. (0.1 д. арк.).

5. Духовність як вимір осмислення кінченості у бутті людини // Межкультурные коммуникации и проблема духовности в конце XX века. Сборник материалов и статей. - Киев - Севастополь, 1995. - С. 59. (0.1 д. арк.).

6. Буття людини - буття моральне // Філософські студії '95 (Генеза). - 1995. - С. 53-58. (0.8 д. арк.).

Muliarchuk V. I. The phenomenon of finiteness of human existence. Existential and ethical aspects.

Dissertation for Kandidat of Sciences (Philosophy) in speciality 09.00.07 - Ethics. Institute of Philosophy of the NAS of Ukraine, Kyiv, 1996.

It is given an understanding of the phenomenon of finiteness as the personal experience of one's own limited nature. There were revealed an existential-ontological grounds of the manifestation of this phenomenon. It is determined that the ethical making a sense of existence has the existential grounds, but it can't be deduced out of them in it's matter. The phenomenon of finiteness is explicated as the necessary premise of moral authenticity of human existence.

Мулярчук В. І. Феномен кінечності буття людини. Екзистенціальний і етичний аспекти.

Дисертація на соискание учёной степени кандидата философских наук по специальности 09.00.07 - этика, Институт философии НАН Украины, Киев, 1996.

В работе дано понимание феномена конечности как переживания человеком ограниченности его бытия. Раскрыты экзистенциально-онтологические основания выявления конечности. Установлено, что этическое осмысление бытия имеет экзистенциальные основания, но не выводимо из них по своему содержанию. Феномен конечности раскрыт как основание нравственной аутентичности человеческого бытия. Показана онтологическая специфичность феномена этического, которая состоит в его невыводимости, укоренённости в свободе человека.

Ключові слова: кінечність, осмислення буття, обмеженість, моральне існування людини, етичне, феномен, переживання, свобода.

445602

AB 34.532

AB 34.532